

De schoone ogen open

De vrouwenportretten van Mondriaan

Ter gelegenheid van het 150ste geboortjaar van Piet Mondriaan (1872-1944) organiseren de culturele instellingen in zijn geboortestad Amersfoort, een uitgebreid Mondriaan programma. Special Arts sluit daarbij aan met een expositie van portretten uit de eigen collectie die een stilistische overeenkomst vertonen met de portretten van Mondriaan.

Piet Mondriaan, *Passiebloem*, 1908

Mondriaan is bij het grote publiek vooral bekend om zijn abstracte composities met lijnen en vlakken en zijn steeds abstracter wordende landschappen in steeds luministischer kleuren. Maar in de periode van 1901 tot 1911 schilderde hij ook een aantal bijzondere vrouwenportretten zoals *Lente Idylle*, *Meisje in rood*, *Devotie*, *Passiebloem* en *Evolutie*. Dit was een vormende periode waarin Mondriaan in de theosofie aanknopingspunten vond voor zijn levenswijze en zijn werk én waarin hij zich afvroeg of het voor hem eigenlijk wel was weggelegd om te trouwen.

Droombeeld van zuivere liefde

De eerste vrouwenportretten die Mondriaan in 1901 exposeerde, waren portretten van jonge meisjes. Eenvoudig gekleed, omringd door bloemen en afgebeeld met grote open ogen. Het lijkt alsof ze recht uit een sprookje komen: een droombeeld van zuivere liefde en onschuld. Zuiverheid was voor Mondriaan een belangrijk begrip. Hij zocht het in mensen, in de liefde en hij zocht het in zijn werk. In deze periode ontmoette Mondriaan meerdere vrouwen tot wie hij zich aangetrokken voelde, gevoelens waar hij niet goed raad mee wist. Op het moment suprême durfde hij nooit de sprong te wagen. Bang voor het onbekende, het lichamelijke. Maar ook bang om te weinig tijd voor het schilderen over te houden.

Theosofie

De naam theosofie komt van het Griekse 'Theos' en 'Sophia' en betekent letterlijk Goddelijke Wijsheid. Het wordt ook wijsheidsreligie of esoterische wijsbegeerte genoemd. Het omvat de beginselen van de moraal en geeft aanwijzingen voor het menselijk denken en handelen. De theosofie was hip en happening in de eerste decades van de twintigste eeuw. Er was grote behoefte aan nieuwe spiritualiteit en esoterie. Wat de theosofie bijzonder aantrekkelijk maakte, was dat het zijn volgelingen niet tot grote keuzes dwong en voor ieder wat wils bevatte. Mondriaan vond er een theorie die zich focust op het hogere en het zuivere. Uitgangspunten die pasten bij zijn strenge protestantse opvoeding en zijn karakter.

Piet Mondriaan, *Evolutie*, middenpaneel: hoogte 183 cm, breedte 87,5 cm, beide zijpanelen: hoogte 178 cm, breedte 85 cm, olieverf op doek, 1911
Foto: Kunstmuseum Den Haag

Op de schilderijen die tentoongesteld zijn bij Special Arts hebben de vrouwfiguren bijna allemaal grote ogen. De een kijkt je daarmee onschuldig aan, de ander krachtig en vol zelfvertrouwen. Het vrouwbeeld van deze kunstenaars lijkt heel wat gevarieerder dan dat van Mondriaan. De vrouwen van Piet Schopping zijn aanwezig, sterk en soms zelfs een beetje brutaal, waar de vrouwen van Briggitte Jansen een triestheid in de ogen hebben liggen, die je laat gissen naar hun verhaal.

Joske Zult, *Drieluik van naakten*, 70 x 30 cm
Foto: Photowork

De nadruk die Mondriaan op de ogen van zijn modellen legde, kan ook verband hebben gehouden met de theosofie waarin het begrip 'het ware zicht' een belangrijke rol speelde. Jonge meisjes zouden extra gevoelig zijn voor spiritualiteit. Zij zouden de gave hebben om met open blik in het volle bewustzijn een mystiek devotiegevoel te ervaren. Ook in portretten van vrouwen die hij kent, schildert Mondriaan de ogen groot. Door de 'spiegels van de ziel' te accentueren, lijkt Mondriaan een verlangen naar geestelijke verbondenheid uit te drukken.

Komst van een nieuwe tijd

Mondriaan verwijst in zijn vrouwenportretten ook op andere manieren naar de theosofie. Zo schilder-

Ineke ten Bensele, *Homeostase*,
acryl op doek, 40 x 30 cm

de hij bijna overal bloemen bij: chrysanten, amaryllissen en passiebloemen zijn allemaal bloemen met een theosofische connotatie. De bloem werd door haar korte bloeiperiode altijd al in verband gebracht met vergankelijkheid, maar symboliseerde nu als drager van het zaad ook de komst van een nieuwe tijd. Zijn *Passiebloem* bevat nog meer verwijzingen naar het spirituele. Zo is de vrouw in een klassieke pose voor yoga meditatie afgebeeld met haar ogen dicht. Ze straalt een rust en een kalmte uit, die door het zachte kleurgebruik van Mondriaan versterkt wordt.

Special Arts heeft kunstenaars van de verschillende werkplaatsen gevraagd zich te laten inspireren door verschillende werken van Mondriaan, waaronder *Passiebloem*. Op de tentoonstelling hangen enkelen van deze inzendingen. Het is interessant te zien hoe iedere kunstenaar een persoonlijke interpretatie weet te geven aan de vrouw en de bloemen om haar hoofd. Waar de ene vrouw veel lijflijker is dan Mondriaan ooit had durven schilderen, is op een ander werk de vrouw zo vergeestelijkt, dat ze niet meer dan een schim lijkt te zijn geworden.

Samenstelling tentoonstelling
De schoone ogen open: Ingelies
Vermeulen en Gijs Verschoor
(kunstcommissie Special Arts)

Evolutie

Mondriaans pogingen om vrouwenportretten te gebruiken om zijn theosofische interesse te verbeelden vindt een hoogtepunt in zijn werk *Evolutie*. Dit drieliuk bestaat uit drie vrouwenfiguren die samen de spirituele groei van de mens verbeelden: van het lagere lichamelijke naar het hogere geestelijke. Het ging Mondriaan niet om de vrouwenfiguren maar om het achterliggende idee. De vrouwen zijn een beetje gestileerd afgebeeld met vereenvoudigde symbolen naast hun hoofd.

In een krantenrecensie besprak Louis Saalborn het werk. In de middelste vrouw (de enige die de kijker recht aankijkt) zag hij een ideaal: 'Zij heeft wijd de schoone ogen open: zij bezit het geluk, en is in staat daarvan te schenken zonder ophouden, zolang zij leeft.' Mondriaan zelf vond het begrip evolutie erg belangrijk, wilde blijven geloven in verbetering, maar veel critici vonden dat hij met dit triptiek te veel zijn aandacht bij de boodschap had in plaats van op de vorm.

Op de tentoonstelling is ook een triptiek te zien, geschilderd door Jooske Zult. Zij heeft drie naakten naast elkaar gezet, die lijken te dansen. In tegenstelling tot Mondriaans vrouwen buitelen haar naakten over haar doek. Grappig is dat ook bij haar de middelste vrouw met haar ogen je aandacht trekt. Maar haar boodschap lijkt een andere: minder filosofisch, meer aards.

Een bekend citaat van Samuel Butler zegt dat ieder portret eigenlijk tegelijkertijd een portret is van de maker. Dat klopt voor de portretten van Mondriaan, die ons ook wat vertellen over zijn hang naar het spirituele en zijn voorliefde voor zuiverheid. Maar het klopt ook voor de portretten die op de tentoonstelling hangen. Soms stoer, soms verdrietig, soms sexy en soms verlegen; iedere kunstenaar toont ons hun eigen visie van de vrouw.

Ingelies Vermeulen

Over Ingelies Vermeulen

Ingelies is kunsthistoricus en (co-)auteur van boeken over Piet Mondriaan, Maria Bilders-van Bosse en Raoul Hynckes. Ook schrijft zij in diverse tijdschriften over kunst en cultuur. "De laatste paar jaar vind ik veel voldoening in het tekenen en schilderen. Niet alleen omdat je door veel oefenen echt beter kunt worden, maar ook omdat het je veel over jezelf leert."

liesleerttekenen.nl